

ОР 1
(6) 91

ЭДУАРД КАСЫЙМОВ

(1930-1986 еллар)

Язучы Эдуард Салихжан улы Касыймов 1930 елның 9 ноябрендө Киров өлкәсендө Слободской районы Нократ авылында туа. Әтисе Салихжан авылда тұлыш булмаган урта мектеп директоры, әнише Менәвәрә исә әле егерменчө еллар уртасында ук бу авылда үзе оештырып, үзе ачып жибергән балалар бакчасының мәдире булып эшли.

Булачак язучы гайләдә апасыннан кала икенче бала була, тора-бара аңа иптәшкә берничә әнене дөньяга килә. Әмма бик хозур, бик күцелле һәм иркен тормышта яшәгән вакытта, 1937 ел азагында аларның әтиләре бер гаепсезгә кулға алына. Эдуард Касыймовка тормышның зур михнәтләрен, ачысын-зәһәрен бик яшьли кичереп яшәргө туры килә.

1938 елны ул туган авылында мектепкә укырга керә. Тормышлары ни қыен, ни яман булмасын, ул мектептө ин өлгер, ин актив укучылардан исәпләнә. Шул елларда ук матур әдәбиятны күп укый һәм аның үзенде дә әдәби ижатта үз сөләтен сынап карау теләге уяна. Нократ авылында тормыш итәр өчен зур қысынкылық, төрле хәбәрләр, бетмәс михнәтләр өзлексез туып торғанлыктан, алардан котылу һәм хәлләрен жиңеләйту нияте белән, әниләре Менәвәрә 1943 елның жәндә балалары белән үзенең туган каласы Малмыжга кайтып съена. Шул ук Киров өлкәсендө караган һәм Вятка буеның гүзәл бер почмагында утырган бу борынгы калада да көнкүрешләре һич тә жиңелдән булмый, шулай да монда аларның сулыш алулары беркадәр иркенәеп китә.

Эдуард Касыймов Малмыждагы жиеделлык татар мектебендө дә яхшы укый һәм аны 1945 елда мактау грамотасы белән тәмамлый. Малмыжда ул вакытта татар телендө югарырак баскычларда укыту әле булмый, шул сәбәпле алга таба белем алу-

да еget каршында зур гына қыенлык туа, әмма булачак язучы бәхетенә, шәһәрдө шул елны эшче яшьләрнең кичке рус мектәбе ачыла, һәм ул аның 8 ичे классына керә, ә бер елдан соң Малмыждағы бердәнбер рус урта мектебенә көндөзге укуга күчә һәм аны 1948 елны шулай ук бик тә уңышлы тәмамлый. Мектептө укыганда Эдуард Касыймов барлык фәннәрне дә тиз һәм жиңел үзләштерә. Ул аерата математика-га зур зирәклек һәм өвәслек курсөтө, рус урта мектебендө дә бу жәһеттән беренчеләрдөн исәпләнә, укытучылары аны фәннәң шуши тармагы белән китәр һәм сонынан берәр белгеч-галим булып өлгерер дип исәп тоталар. Ләкин ул бер үк вакытта матур әдәбият белән дә тиရәннән қызыксына, үзе дә беренчө ижат тәжрибәләре ясый - шигырьләр һәм хикәяләр языштыра, әле 7-8 класста укыган чагында ук балалар тормышыннан өч пәрдәлек комедия дә яза.

Гайләдә ул әтисе урынына калган ин-

Гайләдә ул өтисе урынына калган ин олы ир бала, шунлыктан яшәү өчен көрәш-кәндә нужа арбасын да, уртага жигелеп, аңа тартырга туры килә, әмма, шуңа да карамастан, ул уқырга тырыша. Татар язучыларының Малмыж район китапханәсендә тупланган барлык әсәрләрен дә: шул исәптән Г.Ибраһимов, Ш.Усманов, Ф.Бурнашларның ул заманда ничектер зыян күрми сакланып калган китапларын уқып чыга.

Рус мәктәбенәнде укий башлагач, ул шәһәр китапханәсенең иң актив укучысына өвереле. Мәктәп программасынан тыш, Эдуард Касыймов рус әдәбияты классиклары Пушкин, Лермонтов, Гоголь, Некрасов, Тургенев, Толстой, Гончаров, Салтыков-Щедрин, Чехов, Короленко, Горькийларның һәм бик күп бутән язучыларның әсәрләрен укий, рус революцион-демократларының хәтта фәлсәфи-теоретик рухтагы хезмәтләре белән дә якыннан таныша.

Әдәбият теориясе, әдәби процесска караған хезмәтләр белән ул ныклап кызыксына һәм М.Горький, А.Толстой, А.Фадеевларының шушы юнәлештәге барлык мәкаләләрен дә диярлек уқып чыга. Моның өстенә шәһәр китапханәсене "Вокруг света", "Знание - сила" "Техника молодежи" кебек бик шәп, бик кызыклы популяр журналлар, "Новый мир", "Октябрь" шикелле калын әдәби журналлар, "Литературная газета" березлексез килеп кенә тора. Аларны әйбәтләп уқып бармыйча,нич югы кулдан уздырмыйча, болай гына калдырырга ярымыни?

Булачак әдип, өлгергәнлек аттестаты алгач, зур тормышның юллар чатына ярыйсы ук белемле һәм әзерлекле рөвештә аяк баса. Казан дәүләт университетының тарих-филология факультетына уқырга керә. Монда башта "классик филология" булегендә укий, борынгы Греция һәм Рим дөньясын, аның тарихын, әдәбияты һәм сөнгатен, латынь һәм борынгы грек телләрен ейрәнә. Э бер елдан соң ул, шактый гына фәннәрдән өстәмә имтиханиар тапшырып, яғни укудагы зур гына аерымлыкны бетереп, татар теле һәм әдәбияты булегенә күчә.

Университетының татар теле һәм әдәбияты булегендә исә студентларның ижат әшләре гәрләп-кайнап тора - яшь язучы-

ларның оясы менә кайда! Эдуард Касыймов, бар фәннәрдән дә әйбәт укуы өстенә, җәмәгать әшләрендә дә актив катнаша, әдәбият-ижат түгәрәгендә дә башлап йөручеләрдән була.

Шул заманда - ягъни 1950-52 елларда, аның кайбер әсәрләре - кыска-кыска очерклары һәм хикәяләре "Яшь Сталинчы", "Совет Татарстаны" газеталары, "Пионер" журналы битләрендә күрәнгәли башлый.

Эдуард Касыймов университетны 1953 елда бик уңышлы тәмамлый.

Аны Татарстанда туып килгән нефть үзәкләренең берсе булган Азнакай эшчеләр поселогына, татар урта мәктәбенә рус теле һәм әдәбияты укытырга жибәрәләр.

Азнакайда ул заманда бердәнбер урта мәктәп - татар-рус мәктәбе була. Әмма укуукуты әшләре шактый кыенлык белән алыш барыла, мәктәп биналары бик нык искергән, таушалган, балалар исә бик күп. Шуңа да карамастан, яшь белгеч, аһ-зар сиздермиче, ихлас қүцелдән үз вазифаларын утәргә керешә. Жәмәгать эшенә дә ул бик тиз тартыла, шулай ук яңа корылыш яткан ыгы-зыгылы поселокта төзүчеләрнең һәм нефтьчеләрнең авыр хезмәте белән якыннан кызыксына башлый. Әмма монда яшәгәндә һәм әшләгәндә аның сәламәтлеге какшап китә. Эдуард Касыймов, Казанга кайтып дәваланганинан соң, узенең туган яғы Вятка буена юл тота.

Беркадәр вакыттан соң, партиянең өлкә комитеты тәкъдиме белән аны Вятские Поляны районындагы Тубән Шән урта мәктәбенә, көтмәгәндә бушап калган урынга укытучы итеп жибәрәләр.

Бер елдан соң аны мәктәпнен уку-укуту булеге мәдире итеп билгелиләр. Монда аңа җәмәгать әшләре тау-тау өелә. Матбуғатта басылу юллары ябык булганга, ул инде ижат эшен, язу-сызуларны туктаткан була, дөресе, аны тәмам сурелдерәләр. Әмма ул ижади үйланулардан бөтенләй үк бизә алмый, қүцеленнөн һаман да эзлөнә.

Колхоз хәлләрен, авыл халкының тормыш-көнкүрешен һәръяклап һәм жентекләп ейрәнә, бай күзәтүләр ясый...

Ниһаят, 1956 елда әтиләре тулысынча аклана. Аның уллары, аерата өлкән улы Эдуард өчен, алга таба зур тормышка, олы

дөньяга, ижатка юллар инде хәзер ачылып китә...

Эдуард Касыймов Малмыжга кайта, һәм монда район мәгариф бүлегенең запастагы уқытучысы булып берничә ай эшләгәч, үзендә әдәби ижатка яңадан көч-кодрет туплануын тоеп, 1957 ел башында Казанга килә. Казанда аны Татарстан Радиокомитетына бик теләп эшкә алалар.

Ул радионың үз хәбәрчесе сыйфатында республиканың Кукмара һәм Чистай зоналарында эшли.

Радиода корреспондент булып эшләгендә, Эдуард Касыймов ижат эшен кабаттан дәрләтеп жибәрә, очерклар, хикәяләр яза, аларның бер өлеше радиодан да яңгырый, аннары вакытлы матбуғатта - "Үсү юлы", "Идел" альманахларында, "Совет әдәбияты" журналында басылып чыга.

1957 елның жәнде, Казанга бер килүендә аны СССР фәннәр академиясенең Казан филиалы булган Тел, әдәбият һәм тарих институтына аспирантурага керергә чакыралар.

Аспирантурада ул татар фольклоры секторында укый. Өч елдан соң аны институтын шул ук секторында гыйльми хезмәт көр сыйфатында эшкә калдыралар.

Монда уқыганда һәм эшләгендә Эдуард Касыймов халық ижатына чын-чынлап гашыйк була, аның барлық төр һәм жанрларын жентекләп өйрәнә, халық әкиятләрен өйрәнүгә багышлап, фәнни хезмәт - диссертация яза.

Шуши юнәлештәге байтак кына гыйльми мәкаләләре матбуғатта басылып та чыга. Болар естенә, яшь галим, халық әкиятләренең аерым тәрләрен сайлап алыш һәм аларны әдәби эшкәртеп, жыентыklar әзерли һәм аларны дөньяга чыгара. Институт тарафыннан төрле тәбәкләргә оештырылган фольклор экспедицияләре дә яшь әдип һәм галимнең ижат оғыкларын бик нык киңәйтеп жибәрә. Халық тормышына, халық ижатына торган саен тирәнрәк үтеп керергә жайлар тудыра.

Шул ук вакытта Эдуард Касыймов әдәби-ижат эшчәнлеген дә онытмый, хикәләр һәм очерклар яза. 1959 елда аның, нинайт, "Кызыл маяклар" исемле беренче китабы - хикәләр жыентыгы дөнья күре.

Монда яшь язучының балалар дөньясын сурәтләүгә караган жыннак кына, кызыклы гына хикәяләре тупланган.

Аспирантурада уқыганда ул, гыйльми хезмәт язу белән бергә, зуррак қуләмле әдәби әсәр - повесть язарга керешә. Эйе, әдәби ижат аны берәзлексез бимазалап, үз эченә тартып тора.

Ахырда яшь әдип, зур омтылыш, қью тәвәккәллеккә буйсынып, 1962 елның маенда институттан китә. Кайнар торган тормыш аны үз эченә, булачак геройлары янына чакыра, дөнья яшь әдипне бик авыр һәм мен газаплы, әмма мактаулы ижат эшчәнлегенә өнді...

Эдуард Касыймов шул заманнарда ук гәрли башлаган гүзәл Кама буйларына юл tota.

Монда яшәгендә ул ижади эзләнүләрен бик нык тирәнәйтеп һәм киңәйтеп жибәрә. Кама буе нефтьчеләре, төзүчеләр һәм химиклар тормышын якыннан өйрәнә, үзене ышанычлы иптәшләр һәм дуслар таба. Вакытлы матбуғатта да оператив рухта язылган репортажлары һәм зарисовкалары очерклары еш күренә.

1963 елда яшь авторның "Совет әдәбияты" журналында беренче қуләмле әсәре - "Кояш көн дә чыга" исемле повесте дөнья күре. Шул ук елны ул аерым китап рәвешендә дә чыга. Яшь әдип бу әсәрен але Казанда институтта эшләгән чагында ук тәмамлаган була. Тумыштан ук драматик язмышка дучар ителгән зур бер талант иясе - оста жырчыга фольклорчы галимнәрнең ярдәм кулы сузулары, аның язмышын жиңеләйтүләре турында ышандыргыч күренешләр, ягымлы һәм күркәм образлар аша тасвиrlанган бу повесть укучылар тарафыннан бик жылды каршы алына. Татарстан радиосы аны әдәби-музыкаль композиция рәвешендә эфирдан да тапшыра.

Тагын бер ел үтүгө, язучының икенче қуләмле әсәре - "Гомер ике килми" романы дөньяга чыга.

Олы һәм гыйбрәтле язмышларны, кечле һәм күпкырлы характерларны, тормышының гаять катлаулы һәм четерекле яklärин чын дөреслек, тирән психологизм һәм зур эмоциональ көч белән тасвиrlаган автобиографик пландагы, оптимистик рухта-

гы бу өсөр укучыны нык тәэсирләндерө. Роман басылып чыккач та авторга шактый гына хатлар килә, романга багышлап бик күп жирләрдә укучылар конференцияләре уздырыла. Эдәбият жәмәгатьчелеге дә инде хәзер әдипне тәмам житлеккән язучы дип таный, 1964 елның ноябрендә ССРР язучылар Союзына членлыкка кабул итеп ала.

1966 елда язучының янә бер китaby - "Күл малае" исемендә хикәяләр жыентыгы басылып чыга. Ул балалар өчен атап чыгарылган булса да, анда өлкөннәр өчен дә өсөрләр тупланган.

1965-1967 елларда Эдуард Касыймов Алабуга дәүләт педагогия институтында татар фольклоры һәм татар әдәбияты курсын укыта. Шул чорда, элек язылган гыйльми эшнә кабаттан кайтып, аны жириенә житкереп эшкәртө, "Татар халык әкиятләрендә сатира һәм юмор" дип исемләнгән бу хезмәтен 1966 елның апрелендә Казан дәүләт университетында уңышлы рөвештә яклап, филология фәннәре кандидаты дигән гыйльми дәрәҗә ала.

Алабугада чын ижат киеренkelеге белән яшәгән чагында Эдуард Касыймов, тормышның терле проблемаларын кузгатып, бер-бер артлы диярлек куләмле өсөрләр-повестьлар яза: "Бир кулыңы, дустым!", "Кемеш язулы кылыч", "Сорбонна профессоры һәм без".

Бу өсөрләр башта "Казан утлары" журналында басылалар, аннан инде китап рөвшәндә дөнья күрәләр. Кин катлам укучылар да, әдәби жәмәгатьчелек тә аларны уңай бәяләп, жылы каршы ала.

Язучы шул чордагы ижатының иң әһәмитле һәм иң күп көч сарыф ителгән өсәре итеп "Томан аша" исемле романын саный. Алабуга куршесендәге Бондюг химия заводының бай тарихын, эшчеләр сыйныфының уtkәндәге героик көрәшен һәм бүгенге фидакарь хезмәтен, күпкырлы көнкүрешен гыйбрәтле язмышлар, калку характерлар аша кин сулыш белән чын осталарча сурәтләп биргән бу роман 1968 елда аерым китап рөвшәндә дөньяга чыга. Һәм ул укучылар массасы тарафыннан да, әдәби тәнкыйт тарафыннан да әйбәт бәяләнә. Эмма автор әлеге романда кузгатылган житди проблемаларның, тормыш матери-

алларының моның белән генә чикләнүен теләми, ул өсөрнеч дәвамын язарга исәпли һәм янәдән химиклар дөньясына баштан аяк чума... Беркадәр вакыт үтүгө, 1971 елда, киеренке ижат жимеше буларак, химиклар тормышына багышланган икенче роман язылып та бетә. Ул тагын ике елдан соң "Наваларда тургай" исеме белән дөнья күрә. Кызганычка каршы, өсәр "Казан утлары" журналында бик нык кыскартылган, телгәләнгән хәлендә басыла һәм ул әдәби тәнкыйтнән бик тә усал утына эләгә.

"Наваларда тургай" романы шул ук елның азагында тұлышрак рөвештә Татарстан китап нәшриятендә басылып чыга.

1972 елның язында язучы Алабугадан Чаллыга күчеп уринаша. Кама буйларына автогигант алыш килгән зур үзгәрешләр, искиткеч яңарыш әдипне баштан ук тирәннән кызыксындыра, ул һәр тарафны, һәр үзгәреш-яңарыш учагын ныклап ейрәнергә һәм күцеле белән тирән үзләштерергә тырыша. Нәтижәдә, язучы байтак кына очерклар һәм кыска-кыска хикәяләр, этюләр язып, аларны республика вакытлы матбуатында татар һәм рус телләрендә бастырып чыгара. Шуның белән бергә, ул төрле авторларның автогигант төзелешенә бу тәбәктөгө зур яңарышка караган әдәби очеркларыннан аерым китап төзеп, аны "Чаллы таңнары" исеме белән киң укучылар хөкеменә тапшыра. 1975 ичә елда әдәби жәмәгатьчелек аның бу жыентыгын да нигездә хуплап каршы ала. Болар ёстенә, Эдуард Касыймов югарыда телгә алынган "Томан аша" һәм "Наваларда тургай" романнарына кабаттан әйләнеп кайта, һәм икесен бергә дилогия рөвшешенә китереп, рус телендә бастырып чыгару өчен әзерли. Әсәр, әлбәттә, беркадәр үзгәрешләр кичерә, һәм ул 1976 елда Мәскәүдә "Современник" нәшриятында "Чулман - река внуков" исемендә дөнья күрә. 1980 елда шул ук нәшриятта кабаттан басыла. Бөтөнсоюз укучысы әдипнән бу дилогиясен бик охшатып, бик жылы каршылый, аңа шактый югары бәя бирелә. Алай гынамы, эшчеләр темасына язылган художестволы проза өсөрләренә Бөтөнсоюз куләмдә оештырылган бик житди, бик кырыс конкурста (анда

барлық республикалардан да диярлек өч йөзлөп күләмле проза әсәrlөре hем коллектив жыентыклар катнаша) жиңүчелөр арасына элөгө, hем ул ВЦСПС белөн СССР язучылар Союзының премиясенә лаек була. Бу, әлбеттө, язучының житди уңышы. Диологиянең рус телендә басылып чыгу уңае белөн Л.Я.Карпов исемендөге Менделеевск химия заводы колективи "Почетлы эшчехимик" дигөн дәрәжәле исем биреп, язучы Эдуард Касыймовны үз сафларына кабул итеп ала.

Шул ук елларда (1979) Мәскәүдәге "Советская Россия" нөшприятының "Язучы hем заман" дигөн сериясендә Эдуард Касыймовның Кама буе нефтьчеләренә багышланган очерклар китабы дөнья күрө. "На Камереке" дип исемләнгән бу жыентыкны язучының элеккеге дуслары - нефтьчелөр бик вакытлы, бик кирәkle дип табып, куанып каршылылар, авторга рәхмәтләр өйтәлөр.

Шанлы КамАЗга күчеп яши башлаганнан соң, Эдуард Касыймов шеф-консультант сыйфатында күп еллар буена мондагы "Ләйсән" әдәби берләшмәсенә житәкчелек итө, аның тиရәсенә яшь сәләтлөр туплана.

Чаллы тебәгендәге яшь әдәби көчлөрнөң өметле булуына таянып, РСФСР язучылар союзы идарәсенең каары белөн биредә 1980 ичә ел башында язучыларның үз оешмасы ачыла hем аның беренче жаваплы сәркәтибе итеп Эдуард Касыймов сайланы.

Ә 1980 ичә елның ноябрендә исә татар әдәбияты үсешенә керткән өлеше hем илле яшь тулу уңае белөн язучы Эдуард Касыймов хәкүмәтебез тарафынан "Почет билгесе" ордены белөн буләкләнө.

Соңрак язучы "Жир балкышы" исемле яңа роман язып төгәлли. Авторның күп еллар буена актив күзәтүлөре нәтижәсендә туган hем, гигант төзелеш тиရәсендәге социаль-психологик үзгөрешләрне яктыртуга багышланып, жир язмышы, авыллар hем кешелөр язмышы кебек катлаулы проблемаларны, житди драматик ситуацияләрне үз эченә алган бу күп планлы әсәр дә, әдипненең жан жылысы белөн жылытылып, тиရән психологизм, үткен hем йөгерек тел белөн язылган.

"Жанга якын жәннар китә тора", - ди шагыйрь. Эдуард Касыймов, әдәбият мәйданында билгеле бер урын тоткан талантлы язучы, 1986 елның 21 мартаңда вафат булды. Жаны-куңеле белөн әдәбиятка омтылган язучының бу дөнъядан китүе дөчишмә юлында булды.

Арабыздан иртө киткән язучы Э.Касыймовның ижатын зурлап, кеше буларак хәрмәтләп, аның исемендөге әдәби премия булдырылды, шәhәребездө аның исемен йөртүче урам бар.

Эдуард Касыймов турында каләмдәшләре.

"Эдуард Касыймов геройлары нинди генә сынауларга юлыкмасыннар, аларны намус белөн кисеп чыгалар, узләренең өхлакый сафлыкларын саклыйлар. Алар үз күцелләренә тугры, көчле кешеләр."

Фәиз Зәлкарнәев.

"Гомер ике килми" романы белөн Эдуард Касыймов узен инде чын-чынлап өлгергән язучы, әдип-психолог итеп танытты, hем минем сизүемчә, аның үз ижатына карата таләпчәнлеге тагын да арта төште.

Рафаэл Мостафин.

.. ...Чынлыкта ул үз бәясен вакытында ала алмыйча дөнья куйган кызыклы, узенчәлекле фидакаръ шәхесләрнен берсе иде.

.. Йөрәктө моңсулык... Югалту хисе. Шул ук вакытта эш алда. Кеше китә, эзэ кала, ди халык. Исәннәр шул эзне югалтмасыннар иде."

Тәлгат Галиуллин.

Аның ижат чишмәләре -
Чор... "Оныклар дәръясы!"
Бурычлымын, - дия иде, -
язасы бар, язасы..."

Жанын биреп, соен үйөрдө
Сүзнең татлы жәзасын:
Буген үзе безгә хаким -
Буләк, урам хужасы!

М.САФИН